دو فصل‌نامه علمی پژوهشی
مطالعات اندیشه معاصر مسلمین
سال دوازدهم، ش بیست و سوم، بهار و تابستان ۱۴۰۵
صفحات ۳۲ ـ ۱۱

Studies Of Muslim Contemporary Thought
Year. 12, No. 23
Spring and Summer 2026
P 11-32

مطالعه‌ای تحلیلی در اندیشه‌های عبدالرحمان واحد (گوس دور): تحول اندیشه‌های فرهنگی ـ فلسفی به سیاست

سید محسن میری[۱]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

واوده زینب زیلوله تورسانو[۲]

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴

چکیده

گوس دور در پی آشتی‌دادن هویت اسلامی و اندونزیایی در بستر فرایندهای مدرنیزاسیون و سنت‌گرایی بود. ایده‌ها و سیاست‌های جنجالی او غالباً مورد سوءتفسیر قرار گرفته‌اند. این پژوهش با هدف بررسی اصول فرهنگی ـ فلسفی اندیشه‌های او، پیامدهای سیاسی آن‌ها و چگونگی تجلی این اندیشه‌ها در سیاست‌گذاری‌هایش انجام شده است. پژوهش حاضر از رویکرد فلسفی برای استخراج دیدگاه‌های منطقی و جهانی و بازسازی مبانی فلسفی آن‌ها بهره می‌گیرد. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای با رویکرد توصیفی ـ تحلیلی است. داده‌های اولیه و ثانویه گردآوری، تبیین، نظام‌مند، تحلیل و تفسیر شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهند که اندیشه‌های فرهنگی و سیاسی گوس دور از رئالیسم، اگزیستانسیالیسم و اومانیسم تأثیر پذیرفته‌اند. این تأثیرات با به چالش کشیدن سکولاریسم، ترویج پلورالیسم دینی و تأکید بر بومی‌سازی اسلام، در تحول سیاست اندونزی نقش داشته‌اند. گوس دور با حمایت از آزادی فردی و هماهنگی فرهنگی، آموزه‌های اسلامی را با فلسفهٔ پانچاسیلا سازگار ساخت و مفهوم دولت اسلامی را رد کرد. همچنین، تمایز او میان اسلام وجودی و اسلام ذاتی بر تفسیر ذهنی و اهمیت زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی تأکید دارد. بااین‌حال، اندیشه‌های او با چالش‌هایی همچون احتمال تکه‌تکه‌شدن دینی، نسبی‌گرایی و تأثیر زمینه‌های تاریخی مواجه‌اند. ازاین‌رو، بررسی انتقادی این دیدگاه‌ها و تحلیل تحولات فرهنگی ـ فلسفی آن‌ها می‌تواند به تعمیق فهم رابطهٔ اسلام، سیاست و فرهنگ و ترویج جامعه‌ای فراگیر کمک کند.

کلیدواژه‌ها: گوس دور، اندیشهٔ فرهنگی ـ فلسفی، سیاست، اسلام، اندونزی.

---

۱. دانشیار گروه حکمت و مطالعات ادیان، نمایندگی تهران و البرز، جامعة المصطفی العالمیة، تهران، ایران: smmiriicas@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری اندیشه معاصر مسلمین جامعة المصطفی العالمیة نمایندگی تهران و البرز (نویسنده مسئول): waodezainab@sadra.ac.id

۱. مقدمه و بیان مسئله

اغلب شخصیت‌های معاصر اندونزیایی، متفکران اسلامی‌ای هستند که در پی پاسخ به این پرسش‌اند که چگونه هویت اسلامی و اندونزیایی را در پاسخ به مدرنیزاسیون تعریف کنند. در جهان اسلام، پیامبر اکرم (ص) از روح توحید برای دگرگون ساختن دیدگاه جامعهٔ جاهلی (جاهلیّه) بهره گرفت که منجر به تحولات عمیقی در فرد و جامعه شد.

فرایند تحول مبتنی بر ارزش‌های اسلامی در پاسخ به چالش‌های عصر مدرن، اغلب نوسازی (مدرنیزاسیون) نامیده می‌شود. به گفتهٔ هارون ناسوتیون، مدرنیزاسیون غربی با این فرایند تفاوت دارد، زیرا جنبشی سکولار است که برای انطباق آداب و رسوم پیشین با فضای جدیدِ شکل‌گرفته از پیشرفت‌های علم و فناوری مدرن تلاش می‌کند. یکی از چهره‌های برجستهٔ معاصر اسلامی اندونزیایی که در این گفتمان فعال است، کی‌اچ. عبدالرحمان واحد (گوس دور) است؛ عالم، روشنفکر، فعال فرهنگی، سیاستمدار، دولتمرد، روزنامه‌نگار و فعال برجسته. اظهارات و سیاست‌های جنجالی او تفسیرها و سوءبرداشت‌های گوناگونی به همراه داشته است. او نه‌تنها به‌عنوان مدافع چندفرهنگی، بلکه به‌عنوان چهرهٔ کلیدی یکپارچه‌سازی اصول دموکراتیک با ارزش‌های اسلامی در اندونزی شناخته می‌شود.

سبک و شیوهٔ منحصربه‌فرد گوس دور گنجینه‌ای برای سیاست اندونزی است که ریشه در مبنای فلسفی اندیشه‌هایش دارد. گوس دور یک پدیدهٔ نادر است؛ نه‌تنها در محافل نهضت علما (ناهداتول علما)، بلکه برای کل ملت. در تاریخ سیاست اندونزی، گوس دور موفق شد روح روشنفکری و فعالیت اجتماعی را به هم پیوند زند. همین پیشینه است که ایده‌های او را برای پژوهش بسیار ارزشمند می‌سازد.

پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از: اندیشه‌های فرهنگی ـ فلسفی عبدالرحمان واحد (گوس دور) چگونه به عملکرد و سیاست‌های سیاسی‌اش تحول یافتند؟

پرسش‌های فرعی که به پرسش اصلی ارجاع دارند، عبارت‌اند از:

- چگونه پیشینهٔ شخصی و تأثیرات فکری گوس دور، اصول فرهنگی و فلسفی او را شکل داد؟
- مفاهیم اساسی و پایه‌های الهیاتی اندیشهٔ فرهنگی و فلسفی گوس دور کدام‌اند؟
- اندیشه‌های فرهنگی ـ فلسفی گوس دور چگونه هنجارها و نهادهای سیاسی موجود در اندونزی را به چالش کشید؟

- ایده‌های گوس دور به چه شیوه‌هایی بر رابطهٔ میان اسلام و دولت تأثیر گذاشتند و چگونه پلورالیسم دینی را در جامعهٔ اندونزی ترویج دادند؟
- مهم‌ترین انتقادات و مجادلات علمی پیرامون نتایج اندیشهٔ فرهنگی و سیاسی گوس دور کدام‌اند؟

اهداف این پژوهش عبارت‌اند از: ۱) بازنگری در اصول فرهنگی و فلسفی اندیشهٔ گوس دور؛ ۲) بررسی پیامدهای اندیشهٔ فرهنگی ـ فلسفی گوس دور در عملکرد سیاسی در زندگی ملی و دولتی؛ ۳) تحلیل انتقادی اندیشهٔ فرهنگی ـ فلسفی گوس دور که در سیاست‌های سیاسی تجلی یافته است.

نویسندگان در این پژوهش از رویکرد فلسفی به‌عنوان روش‌شناسی اصلی استفاده کرده‌اند. رویکرد فلسفی برای کشف ریشه‌ها و دیدگاه‌های بنیادین هر مسئله به‌کار می‌رود تا نتایج پژوهش بر اصول منطق استوار باشند. در چارچوب رویکرد فلسفی، پژوهش تنها به صورت‌بندی مسئله محدود نمی‌شود، بلکه شامل بازسازی مستقیم مبنای فلسفی در متن نیز می‌شود. روش به‌کاررفته، روش کیفی مبتنی بر پژوهش کتابخانه‌ای است.

۲. زندگی‌نامه

زندگی‌نامهٔ فکری و سیاسی گوس دور

نام کامل گوس دور عبدالرحمان واحد الدّاخل است. او در ۷ سپتامبر ۱۹۴۰ (۴ شعبان ۱۳۵۹ ه.ق) در جومبانگ، جاوای شرقی، متولد شد، هرچند برخی منابع تاریخ ۴ سپتامبر ۱۹۴۰ را ذکر می‌کنند. گوس دور در ۳۰ دسامبر ۲۰۰۹ در بیمارستان چیپتو مانگونکوسومو در جاکارتا درگذشت.

دورهٔ علمی (دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰)

پیشرفت فکری گوس دور از سفر تحصیلی متنوع و گسترده‌ای شکل گرفت. آموزش دینی اولیهٔ او به‌شدت تحت تأثیر خانواده‌اش بود که او را با ادبیات عربی و کلاسیک اسلامی آشنا ساختند. او در مدارس و پسانترن‌های (مدارس دینی داخلی) گوناگون اندونزی تحصیل کرد؛ آموزش گوس دور نه‌تنها آموزه‌های سنتی اسلامی، بلکه دامنه‌ای گسترده از ادبیات و فلسفهٔ غربی را نیز دربرمی‌گرفت.

افق‌های فکری او از طریق سفر و تحصیل بیشتر گسترش یافت. او در مکه، مصر و عراق تحصیل کرد و تجربه‌هایی در اروپا داشت که در آن کوشش‌های ناموفقی برای تحصیلات عالی کارشناسی ارشد انجام داد. این ترکیب

منحصربه‌فرد از آموزش اسلامی کلاسیک و غربی او را متمایز ساخت و وی را به‌مثابهٔ عالمی مترقی و مفسر اجتماعی در اندونزی مطرح کرد.

دورهٔ فعالیت (دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰)

پس از بازگشت به اندونزی، گوس دور حرفهٔ خود را به‌عنوان معلم و نویسنده آغاز کرد. سپس به جاکارتا رفت و در سال ۱۹۸۳ به ریاست هیئت اجرایی ناهداتول علما (NU) انتخاب شد. در دوران ریاست تنفیذیّه تا سال ۲۰۰۰، گوس دور آشکارا سیاست‌های رژیم حاکم سوهارتو را به نقد کشید و برای اصلاح NUتلاش کرد.
در همان زمان، پیوند خود را با ریشه‌های پسانترن حفظ کرد و از اصلاحات در آموزش پسانترن حمایت نمود. تلاش‌هایش فراتر از NUبود؛ او از حقوق مردم تحت‌ستم و اقلیت‌ها دفاع کرد. همچنین، با کمک به تأسیس مجمع دموکراسی (FORDEM)، پلورالیسم و دموکراسی را ترویج داد و با فرقه‌گرایی در اندونزی مقابله کرد.

دورهٔ سیاسی (اواخر دههٔ ۱۹۹۰)

پس از استعفای سوهارتو در ژوئیهٔ ۱۹۹۸، گوس دور از تأسیس حزب سیاسی حمایت کرد. در فوریهٔ ۱۹۹۹ حزب بیداری ملی (PKB) را همراه همکارانش در NUتأسیس کرد. علی‌رغم مشکلات بهداشتی، با شور و اشتیاق تبلیغات انتخاباتی انجام داد و حزب را به پیروزی در انتخابات قانون‌گذاری ژوئن ۱۹۹۹ رساند. آمین رئیس ائتلاف محور مرکزی را تشکیل داد که گوس دور را به‌عنوان نامزد ریاست‌جمهوری معرفی کرد. گوس دور در ۲۱ اکتبر ۱۹۹۹ ریاست‌جمهوری را برعهده گرفت. در دوران ریاست‌جمهوری‌اش بر روابط دیپلماتیک تمرکز کرد و اصلاحات مهمی، از جمله انحلال وزارت اطلاعات و وزارت امور اجتماعی، را آغاز نمود.
بااین‌حال، چالش‌های سیاسی پدیدار شدند که منجر به برکناری او در ژوئیهٔ ۲۰۰۱ شد. این برکناری به اتهاماتی چون سوءمدیریت مسئلهٔ پرچم ستارهٔ صبح در ایریان جایا، پیشنهاد تغییر قوانین ضدکمونیستی و کوتاهی در مقابله با فساد مربوط می‌شود. دورهٔ ریاست‌جمهوری او تنها ۲ سال و ۹ ماه به طول انجامید و مگاواتی سوکارنو پوتری جانشین وی شد.

۳. مفاهیم اساسی

اسلام

اسلام به‌عنوان دینی که بر پیامبر محمد (ص) وحی شد، بر عبادت خدای یگانه و پیروی از آموزه‌های قرآن تأکید می‌کند. گوس دور رابطهٔ پیچیده میان ابعاد فردی و اجتماعی اسلام را برجسته ساخت. او استدلال کرد که درک عمیق هر دو بُعد برای پیشرفت زمینه‌ای دین ضروری است.

از دیدگاه گوس دور درباره دین‌داری، توانایی انتخاب و تمایزگذاری میان آنچه فردی و آنچه جمعی است، باید بر پایهٔ عقل باشد. در این سنت فکری، او به یک اصل بنیادی NU استناد کرد: حفظ خوبی‌های گذشته و اتخاذ بهترین‌های نو (المحافظة علی القدیم الصالح والأخذ بالجدید الأصلح). او بر این باور بود که تکلیف دینی اغلب هم ابعاد فردی و هم ابعاد جمعی را دربرمی‌گیرد. گوس دور همچنین از برتری‌طلبی اسلامی و رد تأثیرات بیرونی انتقاد کرد و از رویکردی متوازن دفاع نمود که مسلمانان در عین پایبندی به اصول محوری ایمانشان، به ایده‌های برون‌دینی نیز گشوده باشند.

دولت و دین

گوس دور دیدگاه‌های متنوع مسلمانان دربارهٔ تفسیر واژهٔ السِّلم در قرآن را کاوید. او به اختلاف‌نظر دربارهٔ اینکه آیا این واژه لزوم وجود یک نهاد و نظام سیاسی اسلامی رسمی را تضمین می‌کند یا خیر، پرداخت. گوس دور پذیرفت که برخی از نظام اسلامی برای بازنمایی آرمان‌های مسلمانان حمایت می‌کنند، درحالی‌که دیگران پیامدهای احتمالی آن برای شهروندان غیرمسلمان را زیر سؤال می‌برند. او استدلال کرد که اجرای نظام اسلامی پیش‌شرط دیندار بودن نیست و بر اهمیت احترام به تنوع در ملت تأکید کرد. گوس دور مفهوم نظام اسلامی اجباری را رد کرد و آن را متناقض با اصول دموکراتیک حاکمیت قانون و برابری برای همهٔ شهروندان دانست.

پسانترن

گوس دور توصیف دقیقی از پسانترن، نهاد آموزش دینی در اندونزی، ارائه داد. واژهٔ پسانترن از په-سانتری-آن مشتق است، یعنی اقامتگاه دانشجویان. دانش‌آموزان که سانتری نامیده می‌شوند، در پوندوک درون پسانترن زندگی می‌کنند. معلمان که کیای نام دارند، آموزش را رهبری و توسعه می‌دهند. گوس دور تأکید کرد که هدف پسانترن فراتر از آموزش علمی است و شامل پرورش اخلاق، رشد معنوی و قدردانی از سادگی می‌شود. محیط پسانترن

به‌مثابهٔ یک فرهنگ فرعی با ویژگی‌های متمایز توصیف می‌شود که هویت اسلامی خود را حفظ کرده و در عین حال با تغییر سازگار می‌شود.

ناهداتول علما

یکی از بزرگ‌ترین و تأثیرگذارترین سازمان‌های مسلمان جهان، ناهداتول علما (NU) است که مقر آن در اندونزی است. اصطلاح ناهداتول علما به معنای بیداری علمای دین است. این سازمان در ۳۱ ژانویهٔ ۱۹۲۶ در سورابایا، جاوای شرقی، توسط عالم برجستهٔ اسلامی، هاشم اشعری، تأسیس شد. ناهداتول علما در پاسخ به جنبش مدرنیست اندونزی که در پی اصلاح شعائر اسلامی بود، بنیان گذاشته شد. هدف اصلی آن حفاظت از اسلام سنتی سنی و مقاومت در برابر نوآوری‌های مبتنی بر آموزه‌های مستقر بود. اعضای NUخود را پیروان اهل سنت و الجماعت می‌دانند و از ایدئولوژی‌های سیاسی خاص فاصله می‌گیرند تا از تبعیت متون دینی از منافع حزبی جلوگیری کنند.

پانچاسیلا

پانچاسیلا بنیاد فلسفی رسمی جمهوری اندونزی است. واژهٔ پانچاسیلا از کلمات سانسکریت پانچا به معنای پنج و سیلا به معنای اصول یا ارکان مشتق شده است. این پنج اصل فلسفهٔ بنیادین و یکپارچه‌ساز ملت اندونزی را تشکیل می‌دهند. پانچاسیلا در ۱۸ اوت ۱۹۴۵، کمی پس از اعلام استقلال اندونزی از استعمار هلند، رسماً به‌عنوان فلسفهٔ دولت پذیرفته شد.

پنج اصل پانچاسیلا عبارت‌اند از: الف) ایمان به خداوند یگانهٔ متعال (کتوهانان یانگ ماها اسا)؛ ب) انسانیت عادلانه و متمدنانه (کمانوسیائان یانگ عادل دان بِرادَب)؛ ج) وحدت اندونزی (پرساتوان اندونزیا)؛ د) دموکراسی هدایت‌شده توسط خرد مردم (کِراکیاتان یانگ دیپیمپین اولِه حِکمَت کِبیجاکسانآن، بِرواکیلان، و/یا موشاوارَه-موفاکَت)؛ هـ) عدالت اجتماعی برای تمام اندونزیایی‌ها (کعادیلان سوسیال باگی سلوروه راکیات اندونزیا).

فلسفهٔ پانچاسیلا در مقدمهٔ قانون اساسی اندونزی گنجانده شده است. این فلسفه نقش محوری در شکل‌دهی به هویت و حکمرانی ملت ایفا می‌کند و وقف ساختن جامعه‌ای عادلانه، دموکراتیک و منسجم در اندونزی را در خود دارد. پانچاسیلا به‌مثابهٔ یک فلسفهٔ جامع زندگی عمل می‌کند که در آن هر اصل بخش اساسی را تشکیل می‌دهد و با شعار بینِکا تونگال ایکا (اتحاد در کثرت) نمایندگی می‌شود.

۴. اصول اندیشهٔ گوس دور

اصول فرهنگی

علما در اندونزی، از جمله گوس دور، بر اهمیت ثروت فرهنگی و ضرورت دفاع از آن تأکید می‌کنند. گوس دور جامعهٔ متنوع اندونزی را شناخت و بر اهمیت مدیریت خردمندانهٔ این تنوع تأکید کرد. به نظر او، فرهنگ سنت‌ها و آداب‌ورسومی را دربرمی‌گیرد که ارزش‌های مهمی هستند و باید حفظ شوند.

گوس دور پدیدهٔ بومی‌سازی اسلام را کاوید؛ اصلی که در دههٔ ۱۹۸۰ مطرح کرد و از تزریق آموزه‌های هنجاری اسلامی به فرهنگ‌های بومی بدون تحمیل هویت‌های آن‌ها دفاع نمود. بومی‌سازی، به گفتهٔ او، ضروری است تا از قطبش شدید میان دین و فرهنگ جلوگیری شود. گوس دور از گام‌های راهبردی ولی سونگو در اسلامی‌کردن جاوا از طریق بومی‌سازی الهام گرفت.

اصول الهیاتی

چشم‌انداز اسلامی گوس دور عمیقاً در سنت‌های سنی پسانترن ریشه دارد و از دیدگاه‌های الهیاتی تأثیر می‌پذیرد. در الهیات سنی، گوس دور ماهیت مبهم جانشینی رهبری پس از پیامبر محمد (ص) را برجسته ساخت. از نظر سیاسی، رویکرد سکوت‌طلبانهٔ سنی را در پیش گرفت که بر هماهنگی و سازش برای به حداقل رساندن تعارض تأکید دارد. گوس دور همچنین به جهانی‌گرایی اسلامی پایبند بود که سهم تاریخی اسلام در ارزش‌های انسانی شرافتمندانه را برجسته می‌کند. او بر این باور بود که جهانی‌گرایی اسلامی شامل اصول برابری در برابر قانون، حمایت از شهروندان، صیانت از حقوق و محدودیت اقتدار حاکمان است.

اصول فلسفی

در اندونزی، گوس دور به‌عنوان چهره‌ای اومانیست شناخته می‌شود، به‌ویژه به دلیل تعهدش به حمایت از گروه‌های ضعیف یا آسیب‌پذیر. گوس دور بر این باور بود که اومانیسم به‌عنوان کنش عملی در زندگی روزمره برای پیشگیری از خشونت و افزایش آشتی و گفت‌وگو ضروری است. گوس دور با مهارت، سنت‌گرایی و مدرنیسم را یکپارچه ساخت و رویکرد نئومدرنیستی را تجسم بخشید که آموزه‌های اسلامی را در جوامع محلی زمینه‌مند می‌کرد.

از نظر اخلاقی، اندیشه و اعمال گوس دور بیشتر به‌سوی نظریهٔ اومانیسم (سودمندگرایی) متمایل بود. او بیشتر به‌سوی منفعت دیگران (مصلحت) گرایش داشت که با اخلاق سودمندگرا همسو است. یکی از تجلیات

سودمندگرایی، نگرانی گوس دور دربارهٔ حمایت از اقلیت‌ها بود. در این زمینه، گوس دور موفق شد تمرکز را از منفعت فردی (مصلحت الخاصّة) به منفعت اجتماعی (مصلحت العامّة) تغییر دهد.

۵. تحلیل نتایج و پیامدهای اندیشه‌های گوس دور در سیاست

زمینهٔ سیاسی

قدرت سیاسی گوس دور عمیقاً در نسب او به‌عنوان نوهٔ بنیان‌گذار مدرسهٔ اسلامی تِبوئیرِنگ و NU ریشه داشت. تحت تأثیر پدربزرگش، کی‌اچ. هاشم اشعری، که در برابر استعمارگران هلندی مقاومت کرد و از موضعی انعطاف‌پذیر در برابر حکومت دفاع نمود، گوس دور این دیدگاه‌های سیاسی را جذب کرد. تجربیات دوران کودکی‌اش با پدرش، کی‌اچ. واحد هاشم، نیز اندیشهٔ سیاسی او را شکل داد که بر رد تعصب، ترویج عقل‌گرایی، ناسیونالیسم و برابری‌خواهی و نگاه به NU به‌عنوان نیرویی سیاسی تأکید می‌کرد.

گوس دور اندیشهٔ سیاسی‌اش را که لیبرال و جنجال‌برانگیز توصیف شده، به‌صورت پویا و متناسب با مخاطبان مختلف ارائه می‌کرد. به‌علاوه، به گفتهٔ گوس دور، جنبش فرهنگی به‌عنوان مخالفت با دولت، گام درستی بود، در مقایسه با ورود به سیاست عملی. با این حال، سرانجام گوس دور تصمیم به ورود به سیاست گرفت و به کار تحول‌آفرین پرداخت.

پاسخ گوس دور به شرایط سیاسی اندونزی

گوس دور پیش از ریاست‌جمهوری

مشارکت گوس دور در مجمع دموکراسی توسط نظام نو به‌عنوان نوعی مخالفت تلقی شد. در طول زندگی‌اش، او فعالانه از دموکراسی حمایت کرد و از اقلیت‌ها دفاع نمود، سیاست‌های غیردموکراتیک سوهارتو در دههٔ ۱۹۹۰ را آشکارا به نقد کشید و در جنبش اصلاحات ۱۹۹۸ شرکت کرد. گوس دور از موضع انقلابی پرهیز کرد و بر ارتقای آگاهی عمومی و دستیابی به اهداف اصلاح تأکید کرد. او بر ضرورت مشارکت‌های متنوع برای پیشرفت دموکراسی تأکید داشت.

گوس دور به‌مثابهٔ رئیس‌جمهور

پس از استعفای سوهارتو در مه ۱۹۹۸، دوران دموکراتیک در اندونزی آغاز شد. ب.ج. هابیبیه، معاون رئیس‌جمهور سابق، ریاست‌جمهوری را بر عهده گرفت و زمینه را برای انتخابات ۱۹۹۹ آماده ساخت. گوس دور

با حمایت ائتلاف محور مرکزی به‌عنوان چهارمین رئیس‌جمهور انتخاب شد. این دوره به‌عنوان دستاورد سیاسی مهمی برای گروه‌های مسلمان به‌حاشیه‌رانده‌شده تلقی می‌شد. ریاست‌جمهوری او به‌طور گسترده‌ای اقدامی در جهت دموکراسی محسوب می‌شد؛ بااین‌حال، با سیاست‌های جنجال‌برانگیزی همراه بود. گوس دور موفق شد تعارض میان دولت و جامعهٔ مدنی را حل کند، اقتدارگرایی را کاهش دهد و توانمندی عمومی را ارتقا بخشد.

سرنگونی گوس دور

استیضاح گوس دور از ریاست‌جمهوری اندونزی فصل تاریکی در تاریخ سیاسی این کشور است که پیوند پیچیده‌ای با احزاب سیاسی دارد که ابتدا از ریاست‌جمهوری‌اش حمایت کرده بودند. تمرکز گوس دور بر ریشه‌کن کردن فساد (KKN) به رویارویی با چهره‌های برجستهٔ دوران نظام نو منجر شد. نارضایتی از PDI-Pو نظامیان در پارلمان علیه او شکل گرفت و به تحقیقات رسمی و کمیته‌های ویژه‌ای دربارهٔ ادعاهای سوءرفتار مالی انجامید. ریاست‌جمهوری گوس دور که محصول جنبش اصلاحات اندونزی بود، توسط همان نیروهای جریان اصلی‌ای که او در مسیر دموکراسی‌خواهی‌اش در تلاش برای فروپاشی آن‌ها بود، ساقط شد.

دیدگاه کلی گوس دور دربارهٔ سیاست

جامعهٔ اسلامی، نه دولت اسلامی

گوس دور بر اهمیت آگاه‌سازی عمومی تأکید داشت و معتقد بود که اولویت باید تشکیل جامعه‌ای اسلامی پایبند به آموزه‌های اسلامی باشد، نه تمرکز بر ایدهٔ دولت اسلامی. برای گوس دور، کثرت تفسیرها پذیرفتنی بود، اما تعارضات تند و خودکامگی پذیرفتنی نبودند. بااین‌حال، گوس دور ایدهٔ دولت اسلامی را به چالش کشید و از یک جامعهٔ اسلامی پویا در چارچوب ملتی پلورالیستی دفاع نمود.

استدلال‌های گوس دور علیه تأسیس دولت اسلامی عبارت‌اند از: الف) نمونه‌های تاریخی جانشینی رهبری پس از پیامبر محمد (ص) نامشخص هستند؛ ب) گسترهٔ رهبری در دوران اولیهٔ اسلامی مبهم است؛ ج) تفسیرهای آیات قرآنی، مانند سورهٔ بقره، دیدگاه‌های متفاوتی را نشان می‌دهند؛ د) گوس دور از راه‌حلی میانه دفاع کرد که هم تئوکراسی و هم سکولاریسم را رد می‌کند و پانچاسیلا را به‌جای آن‌ها می‌نشاند.

پانچاسیلا با اسلام سازگار است

برای گوس دور، پانچاسیلا ایدئولوژی منحصربه‌فرد اندونزیایی بود که ایدئولوژی‌های گوناگون جهانی را یکپارچه ساخت و بر سازگاری آن با اسلام تأکید کرد. هنگامی که رئیس PBNU شد، گوس دور آشکارا اعلام کرد که پانچاسیلا اصل دولت است، زیرا با آموزه‌های اسلامی در تضاد نیست. گوس دور از گفت‌وگویی سالم و پویا میان اسلام و پانچاسیلا دفاع کرد و هرگونه تلاش برای قطبی‌سازی را رد نمود.

دموکراسی

از منظر گوس دور، دموکراسی در اندونزی باید اصل اتحاد در کثرت (بینِکا تونگال ایکا) را تجسم بخشد؛ جایی که احترام به تفاوت‌ها در چارچوب وحدت ملی و ارزش‌های اساسی دموکراتیکِ برابری، آزادی و گشودگی همزیستی کند. گوس دور بر این باور بود که دموکراسی فراتر از ساختارهای نهادی است و بنیادی‌تر، به رفتار دموکراتیک در میان مردم نیاز دارد. او از بازگشت به ریشه‌های فلسفی قانون اساسی دفاع کرد و دولت را به‌عنوان خادم نیازهای اجتماعی تعریف کرد.

شیوه‌ها و سیاست‌های سیاسی

رفع کارکرد دوگانهٔ ارتش

نیروهای مسلح جمهوری اندونزی (ABRI) به‌صورت تاریخی بر چهار نهاد ارتش، نیروی دریایی، نیروی هوایی و پلیس نظارت داشتند. گوس دور بر تأثیر عمیق ABRI (TNI) بر تاریخ ملت تأکید کرد. او اجرای کارکرد دوگانهٔ ارتش (دوی‌فونگسی) را به چالش کشید و در دوران ریاست‌جمهوری‌اش، TNI فرایند اصلاح نهادی را آغاز کرد. مهم‌ترین سیاست اولیهٔ رئیس‌جمهور گوس دور دربارهٔ ارتش، جداسازی پست وزیر دفاع از فرمانده کل TNI بود.

اولویت‌بخشی به رفاه مردم

تحقق دموکراسی، به گفتهٔ گوس دور، به‌طور ذاتی با رفاه مردم پیوند دارد و با هدف قانون اساسی ۱۹۴۵ برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه و مرفه همسو است. گوس دور از اصل مصلحت (منافع عمومی) مستخرج از آموزه‌های اسلامی دفاع کرد. مفهوم توانمندسازی جامعه در نظر گوس دور بر ساختن آگاهی اجتماعی، توسعهٔ منابع انسانی و ایجاد سازمان‌های اقتصادی جهت‌گیری‌شده به‌سوی منافع جوامع کوچک متمرکز بود.

سیاست سیاسی نسبت به نسل چینی-تیونگهوآ

اندونزی به‌عنوان یک دولت-ملت، تنوع را در چارچوب اتحاد در کثرت در آغوش می‌گیرد. گوس دور در دوران ریاست‌جمهوری خود، در ۱۷ ژانویهٔ ۲۰۰۰، با صدور دستور ریاست‌جمهوری (اینپرس) شمارهٔ ۲۰۰۰/۶ تصمیمی تاریخی گرفت که دستور ریاست‌جمهوری شمارهٔ ۱۹۶۷/۱۴ را لغو کرد. این سیاست تاریخ‌ساز به مردم قومی چینی آزادی داد تا آداب‌ورسوم دینی و فرهنگی خود را آشکارا در اندونزی اجرا کنند. اقدام گوس دور نمایانگر ارتباط میان تساهل، جهانی‌گرایی اسلامی و اهمیت آموزش صلح در رسیدگی به چالش‌های اجتماعی و به حداقل رساندن خشونت و تندروی بود.

۶. تحلیل نتایج و پیامدهای اندیشه‌های گوس دور در فرهنگ و جامعه

زمینهٔ فرهنگی جامعه

گوس دور تنوع فرهنگی غنی اندونزی را شناخت و در پی تبدیل این ملت به جامعه‌ای متسامح از طریق رویکرد معنوی بود. او بر اهمیت آموختن از تاریخ تأکید کرد و از ایدهٔ بینکا تونگال ایکا دفاع نمود. گوس دور سنت‌های محلی را ارج می‌نهاد و از بومی‌سازی اسلام دفاع می‌کرد که شامل تطبیق آموزه‌های جهانی آن با زمینهٔ جوامع اندونزیایی می‌شد. او بر این باور بود که آموزه‌های جهانی اسلام، از جمله فقه، توحید و اخلاق، می‌توانند به کرامت انسانی، عدالت و دموکراسی کمک کنند.

به گفتهٔ گوس دور، دین و فرهنگ دو موجودیت متمایز هستند. دین از وحی سرچشمه می‌گیرد که آن را هنجاری و متمایل به ثبات می‌کند، درحالی‌که فرهنگ آفریدهٔ پویای انسان است. هرچند هرکدام قلمرو مستقل خود را دارند، حوزه‌های نفوذشان لزوماً با هم تداخل دارند. بااین‌حال، این تمایز به معنای جدایی در تجلی عملی زندگی نیست.

پاسخ گوس دور به شرایط فرهنگی

گوس دور در محیط پسانترن و به‌عنوان رئیس PBNU

سفر گوس دور با مشارکت در سازمان‌های دانشجویی اندونزیایی در خاورمیانه آغاز شد که به پیوند او با بهبود آموزش در مدارس اسلامی انجامید. گوس دور نگران فرسایش ارزش‌های سنتی پسانترن بود و ترجیح داد این

مدارس را توسعه دهد. در همکاری نزدیک با کیای احمد صدیق، گوس دور از پانچاسیلا به‌عنوان تنها پایهٔ قانونی برای سازمان‌های ملی، سیاسی و دینی ـ اجتماعی دفاع کرد.

گوس دور به‌عنوان رهبر جامعه و شخصیت فرهنگی

پس از سقوط نظام نو، دوران اصلاحات احتمال بیشتری برای تعارض به همراه داشت. گوس دور دو دلیل اصلی ظهور گروه‌های رادیکال را شناسایی کرد: نخست، احساس سرخوردگی و بیگانگی در میان مسلمانانی که خود را در مقایسه با پیشرفت غرب عقب‌مانده می‌پنداشتند؛ دوم، تبسیط دینی، به‌ویژه در میان جوانان تحصیل‌کرده با پیشینهٔ علوم و اقتصاد که متون دینی را به شکل حرفی و بدون فهم کل‌نگرانه تفسیر می‌کردند. گوس دور از اندونزیایی‌ها خواست تا دین را به‌عنوان قدردانی فرهنگی ببینند.

دیدگاه کلی گوس دور دربارهٔ فرهنگ

خرد بومی

اصول بنیادین گوس دور که در گفتهٔ او استادم واقعیت است، و استاد واقعی‌ام معنویت است تجسم یافته، پیوند میان واقعیت و معنویت در شکل‌دادن به اندیشه و عمل او را منعکس می‌کند. گوس دور بر اهمیت درک دین به‌عنوان تجسم تجربی ارزش‌های فرهنگی تأکید کرد. او استدلال کرد که بومی‌سازی تلاشی برای یکسان‌سازی اسلام با فرهنگ عرب (عربی‌سازی) نیست، بلکه در پی حفظ فرهنگ‌های بومی در عین تقویت ریشه‌های فرهنگی است.

بومی‌سازی اسلام

گوس دور یکی از متفکران معاصر اندونزیایی است که به بازتعریف اندیشهٔ مسلمانان در عین احترام به خرد بومی متعهد است. گوس دور ایدهٔ بومی‌سازی اسلام را در دههٔ ۱۹۸۰ مطرح کرد که به‌عنوان پاسخی به مشکلات مسلمانان طراحی شده بود؛ یعنی چگونگی هماهنگ کردن تنوع فرهنگی با آموزه‌های دینی.

گوس دور دو دلیل اصلی برای فرایند بومی‌سازی اسلام شناسایی کرد: نخست، به‌لحاظ تاریخی، بومی‌سازی بخشی از تاریخ اسلامی در سراسر جهان، از جمله در اندونزی، بوده است؛ دوم، فرایند بومی‌سازی با تعامل میان فقه (فقه اسلامی) و عادت (حقوق عرفی) پیوند دارد.

پلورالیسم فرهنگی

در زمینهٔ پلورالیسم فرهنگی، به گفتهٔ گوس دور، ایدهٔ بومی‌سازی اسلام در زندگی ملی باید با دقت مورد بررسی قرار گیرد. گوس دور اذعان داشت که بومی‌سازی تلاشی برای دور زدن مقاومت نیروهای فرهنگی بومی نیست، بلکه برعکس، برای حفظ موجودیت آن فرهنگ است. گوس دور بر این باور بود که این عناصر متنوع می‌توانند یکدیگر را غنی سازند و دیدگاه‌های ارزشمندی برای بهبود کیفیت جمعی زندگی ارائه دهند.

تساهل در جامعه

گوس دور پیوسته بر نقش حیاتی تساهل در جامعهٔ اندونزیایی تأکید کرد و از اجرای عملی آن فراتر از گفتمان صرف دفاع نمود. او بر این باور بود که احترام متقابل و شناخت تفاوت‌ها برای پرورش جامعه‌ای هماهنگ و صلح‌آمیز ضروری است. گوس دور پیشنهاد کرد که برای ساختن تساهل باید از خانواده به‌عنوان کوچک‌ترین واحد اجتماعی آغاز کرد. او دیدگاهی از تساهل را توسعه داد که حقیقت را در ادیان دیگر نیز می‌شناخت.

آموزش چندفرهنگی

گوس دور بر نقش حیاتی آموزش چندفرهنگی در زمینهٔ اندونزیایی تأکید کرد و آن را پاسخی راهبردی به چالش‌های تاریخی این کشور می‌دانست. او باور داشت که آموزش اسلامی نیاز به به‌روزرسانی از طریق رویکردهایی مانند تجدید التربیهٔ الاسلامیهٔ و الحداثة دارد. به گفتهٔ گوس دور، نظام آموزشی باید بنیاداً احساس امنیت و رفاه را در میان مردم پرورش دهد. او تنوع فرهنگی را سرمایهٔ ملی مهمی می‌دانست.

جهانی‌گرایی اسلامی

اندیشه‌های گوس دور دربارهٔ تساهل با مفهوم جهانی‌گرایی اسلامی، که او فراتر از شعار می‌دانست، ارتباط نزدیکی دارند. او اذعان داشت که جهانی‌گرایی اسلامی از نظر تاریخی ثابت شده و سهم مهمی در توسعهٔ ارزش‌های انسانی شرافتمندانه داشته است. گوس دور بر اساس الهام از اندیشهٔ کلاسیک اسلامی، پنج تضمین بنیادین تجسم‌بخش جهانی‌گرایی اسلامی را شناسایی کرد: امنیت جسمانی، آزادی دینی، حمایت از خانواده، حق مالکیت و امنیت شغلی.

شیوه‌ها و سیاست‌های فرهنگی

تأسیس چندین نهاد فکری

اقدامات تأثیرگذار گوس دور شامل تأسیس چندین سازمان فکری کلیدی بود. در سال ۱۹۸۵، زیر فرمان کنگرهٔ بیست‌وهفتم NU، او در تأسیس لاکِسدام NU (مؤسسهٔ تحقیق و توسعهٔ منابع انسانی ناهداتول علما) نقش محوری داشت. همچنین در تأسیس مؤسسهٔ مطالعات اسلامی و اجتماعی (LKiS) در سال ۱۹۹۲، که در پی ترویج آموزه‌های اسلامی تحول‌آفرین همسو با اصول عدالت و پلورالیسم بود، نقش اساسی داشت.

تقویت اقتصاد

گوس دور ارتباط ذاتی میان سیاست اقتصادی و ارزش‌های فرهنگی را شناخت. به‌عنوان رئیس‌جمهور اندونزی در دوران بحران اقتصادی ۱۹۹۷ـ۱۹۹۸، شورای اقتصاد ملی (DEN) را برای رسیدگی به چالش‌های اقتصادی تأسیس کرد و بر اقتصاد مردمی تأکید کرد که رفاه مردم را در اولویت قرار می‌دهد. گوس دور رویکرد اقتصادی را به‌سمت خدمت به منافع فرودستان تغییر داد و از اقتصاد اسلامی یکپارچه‌شده با جهت‌گیری سرمایه‌داری که بر عدالت و رفاه همهٔ شهروندان تأکید می‌کند، دفاع نمود.

حمایت از نوسازی مدرسهٔ اسلامی

مدارس اسلامی داخلی یا پسانترن، ریشه‌های تاریخی عمیقی دارند و نقش مرکزی در چشم‌انداز آموزش اسلامی ایفا می‌کنند. گوس دور از نوسازی پسانترن دفاع کرد و باور داشت این نهادها باید علم، فناوری، دموکراسی و تساهل را در آغوش بگیرند. او از ادغام نظام پسانترن در چارچوب آموزش ملی حمایت کرد تا ارتباط پایدار آن‌ها در جامعه‌ای در حال تغییر تضمین شود.

۷. تحلیل انتقادی اندیشه‌های گوس دور در سیاست، جامعهٔ فرهنگی و سیاست‌های سیاسی

تحلیل مبنای فلسفی اندیشهٔ فرهنگی و سیاسی گوس دور

رئالیسم /اگزیستانسیالیسم

اگزیستانسیالیسم به‌عنوان مکتبی فلسفی که انسان را در مرکز قرار می‌دهد و بر تجربهٔ انسانی، اصالت، ارادهٔ آزاد و احترام به انتخاب فردی تمرکز دارد، مورد توجه بسیاری از متفکران جهانی قرار گرفته است. هرچند گوس دور هرگز آشکارا خود را اگزیستانسیالیست معرفی نکرد، جنبه‌های متعددی از اندیشهٔ او با اصول اگزیستانسیالیسم

همسو هستند. توجه پیوستهٔ گوس دور به آزادی فردی که از جمله از طریق دفاع از حقوق بشر و آزادی دینی نمود می‌یابد، تعهدات کلیدی اگزیستانسیالیستی را بازتاب می‌دهد. در جهان اسلام، بحث دربارهٔ وجود انسانی با مفهوم انسان کامل (إنسان کامل) ارتباط نزدیکی دارد.

اومانیسم

اومانیسم، جنبشی فلسفی و فکری که بر کرامت و ارزش انسان‌ها متمرکز است، در اندیشه‌ها و اعمال گوس دور بیان عمیقی می‌یابد. گوس دور به‌عنوان اومانیست شناخته می‌شود، زیرا ارزش‌های جهانی‌گرایی اسلامی مستخرج از مقاصد الشریعة را می‌پذیرد. اومانیسم گوس دور سکولاریسم غربی‌ای نبود که از نقد هژمونی دینی زاده شده باشد، بلکه مستقیماً از تکریم اسلام نسبت به انسانیت برمی‌خاست. او نه از انسانیت فردگرایانه، بلکه از ایجاد ساختار اجتماعی عادلانه دفاع می‌کرد.

پیامدهای اندیشهٔ فرهنگی ـ فلسفی گوس دور در عملکرد سیاسی

پساسکولاریسم در روابط میان دین و دولت

پدیدهٔ سکولاریزاسیون در اندونزی در تلاش‌های استعماری هلند برای محدود کردن نفوذ سیاسی مسلمانان ریشه دارد. در زمینهٔ دیدگاه گوس دور دربارهٔ روابط دین و دولت، او سکولاریسم را رد کرد. در عوض، دیدگاه او با اصل پساسکولاریسم همسو بود. پساسکولاریسم هم بازنگری و هم پاسخی به بحران‌های مشاهده‌شده در جامعهٔ صرفاً سکولار است.

هرچند گوس دور از اصطلاح پساسکولاریسم استفاده نکرد، اندیشه‌هایش به‌طور مداوم با آن همسو بودند. به گفتهٔ گوس دور، دین باید در حوزهٔ عمومی درون دولت دموکراتیک مشارکت داشته باشد. گوس دور تأکید کرد که اندونزی دولتی سکولار نیست، بلکه دولتی است که وجود قدرتی برتر را، آن‌گونه که در پانچاسیلا مستتر است، می‌شناسد.

مناظرات مربوط به پلورالیسم دینی

مفهوم پلورالیسم با تفسیرهای متنوعش در مرکز بحث‌های معاصر دربارهٔ تنوع و گفت‌وگوی بین‌الادیانی قرار دارد. مدافعان پلورالیسم دینی، از جمله گوس دور، دیدگاه‌های خود را بر آیات قرآنی مانند سورهٔ حجرات، آیهٔ ۱۳ (ای مردم !ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را ملت‌ها و قبیله‌ها گرداندیم تا یکدیگر را بشناسید.) استوار کردند. به گفتهٔ گوس دور، پلورالیسم دینی می‌تواند تساهل و تفاهم متقابل را میان جوامع دینی ترویج دهد.

گفتمان پلورالیسم دینی در اندونزی زمانی به نقطهٔ بحرانی رسید که شورای علمای اندونزی (MUI) در ۲۸ ژوئیهٔ ۲۰۰۵ فتوایی مبنی بر منع پلورالیسم صادر کرد.

حمایت از رابطهٔ میان دین و فرهنگ

اصطلاح‌های فرهنگ و دین پیچیده‌اند و فاقد تعاریف جامع جهانی از معانی معنایی و مفهومی‌شان هستند. رابطهٔ دین و فرهنگ از دیدگاه جامع گوس دور در سه الگو ترسیم می‌شود: بومی‌سازی اسلام که فرهنگ محلی را غنی می‌سازد؛ همزیستی متوازنی که در آن اسلام و فرهنگ محلی هماهنگ می‌شوند؛ و فرهنگ محلی که فعالانه بر اسلام تأثیر می‌گذارد، درحالی‌که از سوی اسلام مورد احترام قرار می‌گیرد.

تعهد به حقوق بشر و عدالت

اسلام دینی است که انسان‌ها را بزرگ می‌دارد و آن‌ها را به زندگی شرافتمندانه هدایت می‌کند. بر این اساس، آموزه‌های اسلامی بر عدالت و احترام به حقوق بشر تأکید ویژه دارند. به گفتهٔ گوس دور، اسلام دینی است که کرامت انسانی را ارج می‌نهد و بر عدالت و احترام به حقوق بشر تأکید می‌کند. گوس دور به دفاع از حقوق اقلیت‌ها، انتقاد از نقض حقوق بشر، جست‌وجوی اصلاحات نهادی، حمایت از حقوق زنان و دفاع از آموزش حقوق بشر اختصاص یافت.

تحلیل انتقادی ایده‌های گوس دور

بومی‌سازی اسلام

مفهوم بومی‌سازی اسلامی گوس دور فرایندی خلاقانه و نوآورانهٔ فرهنگ‌پذیری است که در پی یکپارچه‌سازی اسلام در بافت فرهنگ اندونزی است. این فرایند چالش‌برانگیز شامل تعامل تحول‌آفرین فرهنگ‌های اسلامی و بومی می‌شود تا اسلام را به ارزشی درونی‌شده در زندگی اندونزیایی‌ها تبدیل کند. بااین‌حال، این مفهوم با انتقاداتی دربارهٔ پتانسیل تکه‌تکه‌شدن دینی، سینکرتیسم و رادیکالیزاسیون فرهنگی روبه‌رو شده است.

پلورالیسم دینی

گوس دور از پلورالیسم دینی به‌عنوان وسیله‌ای برای دستیابی به همزیستی هماهنگ در جامعه دفاع کرد. او بر شناخت و پذیرش باورها، ارزش‌ها و فرهنگ‌های متنوع در جامعه تأکید داشت و احترام متقابل و همزیستی صلح‌آمیز را ترویج می‌داد. بااین‌حال، مناظرات علمی دربارهٔ تفسیر پلورالیسم ادامه دارند و برخی منتقدان نگرانی‌هایی دربارهٔ نسبی‌گرایی دینی و چالش برای اقتدار دینی سنتی ابراز می‌کنند.

نفی دولت اسلامی

گفتمان دربارهٔ رابطهٔ دین و دولت، به‌ویژه در زمینهٔ اندونزیایی، دیدگاه‌های متنوعی را دربرمی‌گیرد. گوس دور چهره‌ای برجسته در این بحث بود که با قدرت با تأسیس دولت اسلامی در اندونزی مخالفت کرد و از پانچاسیلا به‌عنوان بنیاد فلسفی آرمانی ملت دفاع نمود. دیدگاه او در این اعتقاد ریشه دارد که اسلام و دموکراسی می‌توانند بدون تغییر بنیاد دولت به فقه اسلامی همزیستی کنند. جوهر موضوع در تحقق ارزش‌های پانچاسیلا همسو با آموزه‌های اسلامی نهفته است.

۸. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه‌گیری

تحول اندیشه‌های فرهنگی ـ فلسفی گوس دور به عملکرد سیاسی: در پاسخ به پرسش اصلی چندین نکتهٔ اصلی نتیجه‌گیری می‌شود:

-گوس دور یک شخصیت معاصر، روشنفکر، عالم، فعال و دولتمرد است که اندیشه‌ها و سیاست‌های سیاسی‌اش بر ارزش‌های اسلامی استوارند. از دیدگاه گوس دور، اسلام از اسلام وجودی و اسلام ذاتی تشکیل شده است:

اسلام وجودی (EXISTENTIAL)	اسلام ذاتی (ESSENTIAL)
دین یک واقعیت ذهنی است که با انسان به‌مثابهٔ سوژهٔ دینی مرتبط است.	دین یک واقعیت عینی است؛ حقیقت مطلق. اما تفسیر دین نسبی است.
دین به‌مثابهٔ شاهد	دین به‌مثابهٔ آموزه
دین یک تجربهٔ رابطه‌ای میان انسان و خداست.	دین ماهیتی عمودی دارد که از سوی خداوند به بنده نازل می‌شود.
دین حقایقی را در رابطه با انسان و زندگی‌اش بر اساس زمینهٔ آن‌ها ارائه می‌دهد.	دین اصول حقیقتی را ارائه می‌دهد که به مسائل زندگی فردی و اجتماعی می‌پردازند.
حقیقت الهی به شیوه‌ای انسانی، اومانیستی و زمینه‌ای ارائه می‌شود.	حقیقت ارائه‌شده مطلق و جهانی است.

-تأثیر گوس دور در سیاست نه‌تنها به نظریه محدود نمی‌شود، بلکه در اعمال واقعی نیز مشهود است. این امر در مشارکت او در فعالیت‌های سیاسی، چون تأسیس مجمع دموکراسی (Fordem) و حزب بیداری ملی ((PKB، علاوه بر انتقال اندیشه‌ها از طریق نوشته، منعکس است. در عملکرد سیاسی، گوس دور بر دیدگاه‌هایش دربارهٔ رابطهٔ اسلام و دولت در چارچوب پانچاسیلا استوار است؛ او وجود دولت اسلامی را رد می‌کند.

-دیدگاه‌ها و عملکردهای سیاسی گوس دور جمعی ـ محور بود. او به‌سوی نظام دموکراتیک گرایش داشت که به گفتهٔ او با آموزه‌های اسلامی همسو است. دربارهٔ فرهنگ، گوس دور اجتهاد یا اندیشهٔ اصیلی دربارهٔ اسلام در اندونزی داشت: بومی‌سازی اسلام که آن را در سیاست‌های سیاسی خود اجرا کرد.

-گوس دور موفق شد اندیشهٔ فرهنگی ـ فلسفی را به سیاست تحول ببخشد، اما هنوز توان تداوم آن را در نظام سیاسی اندونزی ندارد. تحول به‌عنوان فرایندی پویا و پیچیده دیده می‌شود. اندیشه‌ها و اعمال فرهنگی ـ فلسفی گوس دور تا امروز می‌توانند جامعهٔ اندونزیایی، حتی در قلمرو سیاسی، را تحت تأثیر قرار دهند.

-سیاست‌های سیاسی گوس دور بر منافع عمومی به‌عنوان معیار دموکراسی استوار بودند که به ارزش‌های پانچاسیلا ارجاع می‌دهد. گوس دور دریافت که دموکراسی در سیاست تلاش مشترکی است که مردم برای بهبود هر جنبه‌ای از زندگی انجام می‌دهند.

پیشنهادها

نویسنده آگاه است که این پژوهش دارای کاستی‌ها و محدودیت‌هایی است. بااین‌حال، امید است این پژوهش بتواند به اهداف خود دست یابد و فوایدی، به‌ویژه برای مطالعهٔ اندیشه‌های گوس دور، فراهم آورد.

-امید است پژوهش‌های بیشتری دربارهٔ اندیشه‌های سیاسی و فرهنگی گوس دور به شیوه‌ای عمیق و جامع با استفاده از رویکردهای دیگر، مانند رویکردهای الهیاتی، جامعه‌شناختی یا مردم‌شناختی، انجام شوند.

-در آینده، پژوهشگران می‌توانند تحقیقات عمیق‌تری دربارهٔ تحول اندیشه‌های فرهنگی ـ فلسفی گوس دور به سیاست انجام دهند؛ حتی می‌توانند از روش مقایسه‌ای میان اندیشه‌های گوس دور و شخصیت‌های اسلامی اندونزیایی و شخصیت‌های سیاسی اسلامی از کشورهای دیگر استفاده کنند.

-نویسنده پیشنهاد می‌کند که در پژوهش‌های آینده، پژوهشگران دیگر مبانی، اصول و مضامین اندیشه‌های گوس دور را به‌شکل دقیقی صورت‌بندی کنند تا تحلیل جامع اندیشه‌ها و سیاست‌های گوس دور آسان‌تر شود.

-نیاز به تحولی در پارادایم در پاسخ‌دهی به مفهوم دولت اسلامی وجود دارد. اسلام نه‌تنها یک دین، بلکه یک نظام سیاسی است. نویسنده امیدوار است که اگر پژوهش‌ها بر اساس پیشنهادهای قبلی انجام شوند، آثار در عرصهٔ بین‌المللی منتشر شوند تا اندیشه‌های شخصیت‌های اندونزیایی، در این زمینه گوس دور، را معرفی کنند.

۹. منابع

1. Abdalla, U. A. (2000). Melawan melalui lelucon: Kumpulan kolom Abdurrahman Wahid di TEMPO. Tempo Publishing.
2. Ahmad, M. (2010). Ijtihad politik Gus Dur; Analisis wacana kritis. LKiS Pelangi Aksara.
3. Arif, S. (2013). Humanisme Gus Dur. Pergumulan Islam dan Kemanusiaan. Ar-Ruzz.
4. Azra, A. (2002). Reposisi hubungan agama dan negara: Merajut kerukunan antarumat. Kompas.
5. Bakker, A., & Zubair, A.C. (1990). Metodologi Penelitian Filsafat. Kanisius.
6. Barton, G. (2002). Gus Dur: The authorized biography of Abdurrahman Wahid. Equinox Publishing.
7. Dhakiri, M. H. (2010). 41 warisan kebesaran Gus Dur. LKiS.
8. Farih, A. (2016). Nahdlatul Ulama (NU) dan kontribusinya dalam memperjuangkan kemerdekaan. Walisongo: Jurnal Penelitian Sosial Keagamaan, 24(2), 251-284.
9. Fauzi, M. N. (2019). Konvergensi pemikiran etika sosial Gus Dur dan etika utilitarianisme. Ulumuna, 5(2), 110-129.
10. Fitriah, A. (2013). Pemikiran Abdurrahman Wahid tentang Pribumisasi Islam. Teosofi Jurnal Tasawuf dan Pemikiran Islam, 3(1), 39-59.
11. Harrison, V. S. (2015). Religious pluralism. In G. Oppy (Ed.), A Contemporary Handbook of Philosophy of Religion. Acumen.
12. Ibrarullah, H. M., & Inamullah, H. (2022). Islam and existentialism. Review of Education, Administration & Law, 5(1), 63-72.

13. Khuluq, L. (2000). Fajar kebangunanan ulama: Biografi KH. Hasyim Asy'ari. LKiS.
14. Ma'arif, A.S. (2009). Islam dalam bingkai keindonesiaan dan kemanusiaan. Mizan-Ma'arif Institute.
15. Masdar, U. (1999). Membaca pemikiran Gus Dur dan Amin Rais tentang Pancasila. Pustaka Pelajar.
16. Mietzner, M., & Muhtadi, B. (2020). The myth of pluralism. Contemporary Southeast Asia, 42(1), 58-84.
17. Miri, S. M. (2004). Sang Manusia Sempurna: Antara Filsafat Islam dan Hindu. Teraju.
18. Mufidah, L.N. (2015). Pemikiran Gus Dur tentang pendidikan karakter dan kearifan lokal. Al-Tahrir: Jurnal Pemikiran Islam, 15(1), 91-110.
19. Naim, N. (2016). Abdurrahman Wahid: Universalisme Islam dan toleransi. Kalam, 10(2), 423-444.
20. Nasution, H. (1974). Islam ditinjau dari berbagai aspeknya Jilid I. Bulan Bintang.
21. Qodir, Z. (2006). Pembaharuan pemikiran Islam, wacana, dan aksi Islam di Indonesia. Pustaka Pelajar.
22. Ridwan, N.K. (2018). Negara bukan-bukan: Prisma pemikiran Gus Dur tentang negara Pancasila. IRCiSoD.
23. Ridwan, N.K. (2019). Ajaran-ajaran Gus Dur: Syarah 9 nilai utama Gus Dur. Noktah.
24. Rifai, M. (2014). Gus Dur: Biografi singkat: 1940-2009. Garasi.

25. Rohimat, R., & Hakim, A. (2019). Teologi pembebasan dan demokrasi menurut Gus Dur. Jaqfi: Jurnal Aqidah dan Filsafat Islam, 4(1), 105-134.
26. Santoso, L. (1972). Teologi Politik Gus Dur. Ar-Ruzz.
27. Sigmund, P. E. (1990). Liberation theology and the crossroad. Oxford University Press.
28. Suhanda, I. (Ed.). (2010). Perjalanan politik Gus Dur. PT Kompas Media Nusantara.
29. Utama, V.R. (2019). Menjerat Gus Dur. PT NUMEDIA Digital Indonesia.
30. Wahid, A. (1999). Mengurai hubungan Islam dan negara. Grasindo.
31. Wahid, A. (1999). Tuhan tidak perlu dibela. LKiS.
32. Wahid, A. (2001). Pergulatan negara, agama, dan kebudayaan. Desantara.
33. Wahid, A. (2006). Islamku Islam Anda Islam Kita. The Wahid Institute.
34. Wahid, A. (2007). Islam kosmopolitan: Nilai-nilai Indonesia dan transformasi kebudayaan. The Wahid Institute.
35. Wahid, A. (2009). Ilusi negara Islam: Ekspansi gerakan Islam transnasional di Indonesia. The Wahid Institute.
36. Wahid, A. (2010). Prisma pemikiran Gus Dur. LKiS Pelangi Aksara.